

door mr. J. Hollander

Het onderzoek naar geweldloze conflictoplossing en sociale verdediging. Deel II: Een uitgewerkt onderzoeksprogramma. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1982.
K. Koch: Sociale verdediging; een kritische literatuurbeschouwing. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1982.
Gene Sharp: Macht en Strijd. Theorie en praktijk van geweldloze actie. Het Spectrum, Utrecht, 1982.
Gene Sharp: Sociale verdediging. Afschrikking en verdediging door burgers. Stichting Maatschappij en Krijgsmacht, Den Haag, 1982.

Deze uitgaven worden besproken door mr. J. Hollander, directeur Arbeidsverhoudingen van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen.

Sociale verdediging in Nederland: wenselijk? mogelijk?

Als uitvloeisel van de Ontwapeningsnota 1975 werd in 1977 een 'Begeleidingsgroep inzake het onderzoek op het gebied van de geweldloze conflictoplossing' ingesteld. Voorzitter was prof. dr. J. Niezing, hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Brussel. Leden waren afkomstig uit de wereld van de wetenschap, met name de polemologie, en uit de ambtelijke Haagse wereld.

Als adviseurs traden vrijwel alle internationale kopstukken van de sociale verdediging op. Opdracht van de Begeleidingsgroep was 'een samenhangend programma van onderzoeksprojecten te ontwerpen, voorzien van een tijd- en kostenplanning'. Het heeft vier jaar gekost om aan deze opdracht te voldoen. Het eindrapport werd eind '81 aan de regering aangeboden, publicatie volgde in '82.

Er werden 10 onderzoeksprojecten voorgesteld. Totale kosten: f 3.500.000. De voorgestelde projecten die tezamen een antwoord moeten geven op de vraag 'wat is

het geweldloze verdedigingspotentieel in de Nederlandse samenleving?', zijn de volgende:

1. Welke categorieën van mogelijke conflicten zijn er, waarvoor een geweldloos verdedigingssysteem relevant kan zijn?
2. Het Nederlandse verzet in de Tweede Wereldoorlog vanuit het oogpunt van sociale verdediging.
3. De aard van hedendaagse bezettingen en de implicaties voor sociale verdediging.
4. Repressietechnologieën en geweldloze technologieën hiertegen.
5. Verspreiding en ontvangst van de idee

* Aan de totstandkoming van dit besprekingsartikel werd in zeer belangrijke mate bijgedragen door drs. J. S. van der Meulen, wetenschappelijk stafmedewerker van de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht.

van sociale verdediging in Nederland.

6. Instructies aan ambtenaren als beleidsvoorwaarde voor een effectief systeem van sociale verdediging in het geval van een bezetting.

7. Sociale verdediging en maatschappelijke organisatie: een verkennende literatuurstudie naar de relatie tussen centralisatie en decentralisatie binnen een sociaal verdedigingssysteem.

8. Een onderzoek van de sociologische literatuur in het licht van de problemen en veronderstellingen van het denken over sociale verdediging.

9. Psychologische processen die werkzaam zijn bij een confrontatie van gewapende en ongewapende groepen.

10. De rol van het Komitee voor Sociale Zelfverdediging (KSS-KOR) en van de onafhankelijke vakbondsorganisatie Solidariteit in het licht van het denken op het gebied van sociale verdediging.

Nadrukkelijk wordt door de Begeleidingsgroep gestipuleerd dat 'de projecten en studies als één pakket beschouwd (moeten) worden. Als men er een aantal van zou laten vallen, zou de waarschijnlijkheid dat een tweede onderzoeksrunde met meer vertrouwen en een een grotere hoeveelheid empirisch gefundeerde kennis begonnen kan worden, worden verminderd'.

Of het tot die tweede ronde komt is zeer de vraag, want de regering besloot in juli 1982 ruimte te geven voor slechts 2 van de voorgestelde 10 projecten, te weten project 1 en 3. Kamervragen van het Tweede-Kamerlid voor de PSP Willems konden de regering niet vermurwen. 'De Regering meent dat nu het onderzoek moet worden gericht op de essentiële vraag of maatregelen op dit terrein (d.w.z. het terrein van de sociale verdediging) relevant zijn voor Nederland, eerder dan op al of niet verkennend onderzoek dat zich vooral richt op kwesties die een positieve beantwoording van bovenstaande vraag vooronderstellen' (Antwoord van de Minister van Onderwijs, 6/9/'82). Het geld dat beschik-

baar wordt gesteld is navenant minder: f 350.000. De twee projecten zullen op de agenda komen van het Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen van de R.U. Leiden.

Wat is sociale verdediging? Voor de beantwoording van die vraag kunnen we sinds kort terecht bij Nederlandse vertalingen van het werk van primus inter pares onder de profeten van de sociale verdediging, de Amerikaanse hoogleraar Gene Sharp. Sharp was ook één van de adviseurs van de Begeleidingsgroep. In de eerste plaats verscheen een ingedikte vertaling van Sharps opus magnum 'The politics of non violent action' (900 blz.), Nederlandse titel 'Macht en strijd. Theorie en praktijk van geweldloze actie'. De andere vertaling betreft een paper dat Sharp voor de UNESCO schreef, nu getiteld 'Sociale Verdediging. Afschrikking en verdediging door burgers'.

'Macht en strijd' valt grofweg in twee delen uiteen. In het eerste deel analyseert Sharp de relatie overheid-burgers. Zijn centrale stelling is dat de macht van de overheid uiteindelijk berust op de instemming en medewerking van de burgers. Burgers kunnen een overheid waarvan het optreden als onrechtvaardig wordt ervaren dwingen de koers te wijzigen door die instemming en medewerking te onthouden. Daartoe staat een breed spectrum van actiemiddelen ter beschikking. Sharp kiest uitdrukkelijk voor geweldloze acties, met name uit een oogpunt van effectiviteit. Gewelddadige acties roepen z.i. een geweldsspiraal op waarbij de kans dat de burgers het onderspit delven veel groter wordt. Het tweede deel van 'Macht en strijd' behandelt allerlei vormen van geweldloze actie, geïllustreerd met vele voorbeelden. Sharp haalt zijn voorbeelden letterlijk wereldwijd en alom uit de historie. Succes en mislukking komen beide aan bod. Deze inventarisatie moet als één van Sharps grootste verdiensten worden ge-

zien. Het is een indrukwekkend panorama van strijd tegen onrechtvaardigheid en onderdrukking. Tegelijkertijd ligt hier de kiem van zijn wellicht grootste zwakte. Want uit deze voorbeelden van geweldloze actie destilleert Sharp een programma en een strategie, die los van de concrete historische en maatschappelijke werkelijkheid belangrijk aan zeggingskracht inboeten. Zo wordt de fundamentele scheidslijn tussen acties tegen de eigen overheid en acties tegen een bezetter, **onscherp**.

De tweede vertaling voegt aan dit programma van burgerlijke ongehoorzaamheid een dimensie toe, die het geheel naar een nog algemener maar daardoor nog minder overtuigend niveau tilt. De ondertitel suggereert al de aard van deze nieuwe dimensie: afschrikking en verdediging door burgers. Hier gaat het om de stelling dat een land dat zich geoefend weet in technieken van geweldloze actie, daardoor een potentiële vijand af kan schrikken van militaire agressie. Iets nauwkeuriger wordt hier ook wel gesproken van 'ontradingspotentieel'. Immers, in tegenstelling tot de huidige afschrikking wordt hier niet bedreigd de vijand met gelijke munt terug te betalen. Mocht de 'ontrading' niet lukken dan dienen de acties gericht te worden op het daadwerkelijk het hoofd bieden aan de militaire agressie, en mocht ook dat niet slagen dan komt de fase van geweldloos verzet tegen bezetting. **Waar- mee we terug zijn bij 'Macht en strijd'**.

Over de realisering en effectuering van sociale verdediging als alternatief voor militaire verdediging denkt Sharp niet lichtvaardig, maar hij acht het in principe denkbaar. Een complete bevolking getraind in niet mee- maar tegenwerken zou het voor iedere agressor onaantrekkelijk maken het land in kwestie aan te vallen en te bezetten. Voorbeelden kan Sharp hier niet geven. Er zijn geen landen die het leger de deur uit hebben gedaan en vertrouwen op de ontradende werking van sociale verdediging.

Het morele appel dat van Sharps analyse uitgaat is niet gering, vooral wanneer men zich de vernietigende werking van hedendaags wapentuig voor de geest haalt. Het is dan ook alleen maar toe te juichen dat de elkaar aanvullende vertalingen nu voor de Nederlandse lezer beschikbaar zijn. Intussen blijft de vraag natuurlijk wel: wat kunnen wij er hier en nu werkelijk mee doen? Voor die vraag stond de Begeleidingsgroep.

De aanleiding tot de instelling van de Begeleidingsgroep was zonder twijfel de grote bezorgdheid die bestond en bestaat over de geweldsmiddelen die beschikbaar zijn voor het beslechten van *internationale* conflicten. Niet voor niets was het de Ontwapeningsnota die de beslissende impuls gaf. Onmiskenbaar is ook dat de populariteit die de sociale verdediging bij velen geniet, gelegen is in de verwachting van een alternatief voor militaire defensie. Tegelijkertijd is veel van wat onder de noemer sociale verdediging wordt gepresenteerd, we zagen het bij Gene Sharp, primair aan de orde als burgerlijke ongehoorzaamheid tegen de eigen overheid of als verzet tegen een vreemde bezetter. Bovendien wordt tussen deze beide op hun beurt een veel te vage grens getrokken. Te weinig wordt het praktische en principiële verschil beklemtoond tussen burgerlijke ongehoorzaamheid tegen de eigen overheid en (geweldloos) verzet tegen een vreemde bezetter. Dit alles geldt, als we afgaan op de literatuurstudie die K. Koch op verzoek van de Begeleidingsgroep verrichtte, ook voor andere schrijvers. Bovendien geldt voor hen, meer dan voor Sharp dat zij het idee van sociale verdediging als defensie vooral propageren in plaats van aannemelijk maken. Koch is hier zeer overtuigend. Als we de onderzoeksprojecten van de Begeleidingsgroep bekijken dan valt op dat verreweg de meeste over burgerlijke ongehoorzaamheid en verzet gaan. De Begeleidingsgroep zegt ook me

zoveel woorden dat zij het afschrikkingspotentieel van sociale verdediging niet in het onderzoek wil betrekken. 'Daarover kan weinig definitiefs gezegd worden voordat de contouren van zo'n systeem duidelijk worden.' Waarmee eigenlijk in één adem gezegd wordt dat die afschrikkingspotentieel toch is waar het uiteindelijk om gaat. Ook elders in het rapport en in de polemiek erom heen blijkt dit het perspectief waar het geheel tenslotte in geplaatst moet worden.

Het is met name dit hinken op twee gedachten dat het werk van de Begeleidingsgroep aan overtuigingskracht doet inboeten. Zij heeft de knopen die het bestaande denken over sociale verdediging vertoont niet kunnen of willen doorhakken, ondanks of wellicht doordat zij er blijk van geeft er intensief mee geworsteld te hebben.

Het standpunt dat de regering heeft ingenomen valt dan ook te billijken en de keuze voor de projecten 1 en 3 is lang niet onlogisch. In project 1 moeten de knopen doorgehakt worden die de Begeleidingsgroep heeft laten liggen. Project 3 anticipeert op de uitkomst dat ongeacht waar de relevantie van sociale verdediging nog meer moge liggen, dat toch in ieder geval óók zal zijn bij verzet tegen een vreemde bezetter. Het zou jammer en ook niet goed denkbaar zijn als daarbij niet onze eigen verzetservaringen uit de Tweede Wereldoorlog werden betrokken (project 2). Men zou er dan goed aan doen buiten het domein van de literatuur over sociale verdediging sec te stappen. In dit verband moet gewezen worden op het indrukwekkende werk van Werner Rings, *Leven met de vijand. Aanpassing en verzet in Hitlers Europa, 1939-1945* (Becht, Amsterdam 1981).

Ook het werk van de Nederlandse socioloog prof. dr. J. S. van Hessen verdient hier aandacht. Al in 1966 analyseerde hij in zijn *Mars Incognito* (Van Gorcum, Assen) op hoogst originele wijze het ver-

zet tegen de Duitsers. In recente publikaties heeft hij zijn opvattingen terzake geconfronteerd met de gedachtenwereld van de sociale verdediging. (In twee uitgaven van de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht: *De krijgsmacht in de samenleving*, 1979 en *Sociale verdediging*, 1979.)

Wie Rings en Van Hessen leest zal zijn geloof in enkele leerstellingen van de sociale verdediging overigens wel zwaar beproefd zien. Het dogma van de geweldloosheid bijvoorbeeld wordt hier in heel zijn situationele betrekkelijkheid ontmanteld.

Door dit soort literatuur zou project 8 ook in beeld komen. Trouwens, project 3 zal niet om de thema's van de projecten 4, 9 en 10 heen kunnen. Eigenlijk zou de Begeleidingsgroep heel tevreden moeten zijn. Het ziet er naar uit dat 7 van de 10 projecten aandacht zullen krijgen voor één tiende van de geschatte kosten.

Wie zijn scepsis uitspreekt over de mogelijkheid van sociale verdediging als alternatief voor militaire defensie kan rekenen op tweeërlei tegenwerpingen. In de eerste plaats wordt dan gezegd: het mag zo zijn dat de literatuur over sociale verdediging niet overtuigt als het om defensie gaat, maar is het militaire denken dan wel helder, eenduidig en doorslaggevend? En in de tweede plaats: het mag zo zijn dat een onscrupuleuze agressor niet met geweldloze middelen gestuit kan worden en dat de prijs in leed die in zo'n geval voor verzet tegen een bezetting betaald moet worden zeer hoog is, maar is de prijs bij het falen van de huidige afschrikkingsstrategie niet onnoemelijk veel hoger? Geen van beide tegenwerpingen kan men een grond van waarheid ontzeggen, maar toch kunnen ze niet worden geaccepteerd. Militaire verdediging als geïnstitutionaliseerd verschijnsel kan men eenvoudig in een wereld van soevereine staten niet wegdenken. De tekortkomingen en risico's ervan vallen niet te ontkennen, maar die moeten be-

streden worden vanuit het gegeven en de onontkoombaarheid van een militaire defensie.

Sociale verdediging is één van de denkwerelden, die de huidige militaire verdediging confronteert met haar tekortkomingen en gevaren. Dat is haar functie, meer dan het verschaffen van een alternatief.

Wanneer wij andere dimensies dan de bestaande aan onze defensie willen toevoegen, d.w.z. in het stadium waarin niet van bezetting sprake is, dan zullen we in andere sferen dan die van de sociale verdediging terecht moeten. Te denken valt aan: territoriale verdediging, guerrilla's, 'Gesamtverteidigung', terwijl er natuurlijk ook binnen de vigerende strategie diverse alternatieven zijn. De Begeleidingsgroep geeft er blijk van met dergelijke noties bekend te zijn, maar vanzelfsprekend heeft zij ze niet uitgediept. Dat was niet haar opdracht.

Sociale verdediging is niet het ei van Columbus voor de problemen van onze defensie, maar in beperkte zin kan het mogelijk een bijdrage leveren. Met een dergelijke houding zou ook het verdere onderzoek moeten worden aangepast. Daarnaast is er alle aanleiding om veel creativiteit aan te wenden bij het zoeken naar een effectieve, geloofwaardige en vertrouwenwekkende defensie.

Een opmerking nog tenslotte. Het valt op, dat in de discussie over sociale verdediging geen aandacht meer wordt geschonken aan de principiële vraag of er recht op verzet is tegen de – wettige – overheid en zo ja, wanneer dit mag worden uitgeoefend. Een kwestie die eeuwenlang, vooral in het protestants-christelijk staatkundig denken, een zeer belangrijke rol heeft gespeeld, tot in de laatste oorlog toe.

De huidige discussie wekt bijna de indruk, dat verzet, ook tegen eigen overheid, bijna een permanente plicht en in ieder geval onbetwistbaar recht is voor ieder die zijn belang niet naar wens door die overheid ziet behartigd.

Voorts lijkt het, dat het denken over sociale verdediging zich vooral concentreert op fysieke middelen en methoden en op materiële effecten. Het aankweken van geestelijke weerbaarheid en het durven aangaan van de strijd der geesten ter bescherming van de cultuur, denk- en leefwijze van een volk – m.i. een minstens zo belangrijk object van de verdediging als het fysieke voortbestaan – krijgt hoegeennaamd geen aandacht. Zou men dit in het onderzoek mee kunnen nemen?

